

BALIKESİR'DE BİR KÖY SEYİRLİK OYUNU: “TÜLÜ KABAK”*

Demet ŞAFAK AYDIN**

GİRİŞ: Bu çalışmada Balıkesir’de görülen “Tülü Kabak” oyunu, köy seyirlik oyunları bağlamında incelenerek halk arasında söylenen rivayetlerden ve elde ettiğimiz verilerden yola çıkılarak oyunun çıkış noktası ve kökenine gidilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızda öncelikle Balıkesir’de debbağcılığa kısaca değinilerek “Tülü Kabak” kelimesinin anlamı ve “Tülü Kabak Oyunu” anlatılacaktır. Gelişme bölümünde köy seyirlik oyunları bağlamında oyun incelenerek Balıkesir’de “Tülü Kabak Oyunu”na dair halk arasında söylene gelen iki rivayete yer verilecek (elimizde yazılı belge olmadığı için rivayet diyoruz); konuyla ilgili elimizdeki tek yazılı belge olan H. Turhan DAĞLIOĞLU’nun 1936’da Balıkesir ‘Kaynak’ dergisinde yayınlanan “Tülükabak” adlı makalesinden hareketle sonuca gidilmeye çalışılacaktır.

Deri ve deri mamüllerinin tarihi seyri yaklaşık olarak insan tarihi kadar eskidir. Deri ve dericiliğin tarihi ayrı bir araştırma konusu olduğu için -konuyu fazla dağıtmamak adına- sadece Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu’da ilk sanat kurumunun debbağlık ve deri işçiliği alanında geliştiğini ve bu gelişmeyi başlatan kişinin de pir konumunda olan Ahi Evren Nasirüddin Mahmut (1172-1262) olduğunu söylemekle yetineceğiz.

Debbağlık ya da dabaklık, Balıkesir’de geçmişte çok yaygın bir meslek olarak karşımıza çıkar. 1930-1940 yılları arasında Mehmet Halit Bayrı’nın tespitlerine göre Balıkesir’de 32 tane dabakhane vardır. Bu sayının daha önceleri çok daha fazla olduğu belirtilmektedir. Balıkesir’deki dabakhaneler şahıslara aittir, belediyeye veya vakıflara ait değildir. Balıkesir’de dabakhanelerin tarihi konusunda vesika bulunmamaktadır. Sözlü rivayetlere göre Balıkesir’de dabakhaneler oldukça köklü bir geleneğe sahiptir. (Duymaz, 2003:241).

Eskilerde ulaşım, nakliyat develerle yapıldığı için Balıkesir’de devecilik de önemlidir ve tüm esnaf loncalarına rağmen şehrin bir bölgesi “Deve Loncası” adını almıştır. Ancak zamanla söyleyiş kolaylığı nedeniyle “Deve Loncası” , “Deve Yoncası” olarak değişime uğramıştır. Tabakhaneler de deve yoncası denilen yerdedir. O dönemin en önemli meslek grubunu temsil eden iki esnaf grubu -deveciler ve dabaklar-, günümüzde de şehrin 6 Eylül kurtuluş törenlerinde birlikte yer almaktadır¹. Tüm esnaf törenden sonra yapılan resmi geçitte ürettikleri ürünleri sergilemektedir. Bu törende tabaklar “Tülü Kabak” oyununu oynarlar, deveciler ise “Deve Oyunu”nu². İki oyun arasındaki ilişki ilginçtir: Deveciler deve kılığına girerler, dericiler ise kestikleri, derisini işledikleri hayvanın kılığına. İki meslek grubu, adlarının yanı sıra icra ettikleri mesleklerinde kullandıkları ‘şey’in kılığına girmeleri yönüyle de benzerlik göstermektedir.“Tülü” kelimesinin anlamına baktığımızda 6 Eylül Kurtuluş Töreninde Tülü Kabakların, aynı gösterinin bir parçası olmamakla birlikte, deve oyunuyla birlikte çıkmaları bir tesadüf olmasa gerek.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın 8-10 Mart 2010 tarihinde düzenlediği 4. Halk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu’nda sunulmuştur.

** İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Folklor Araştırmacısı.

¹ 6 Eylül, Balıkesir’in düşmandan kurtuluş tarihidir. Bu nedenle, bugün bir çok ilimizde olduğu gibi Balıkesir’de de kurtuluş törenleri düzenlenir.

² Teknolojik gelişmeler nedeniyle devecilik mesleği önemini kaybederek yok olsa bile günümüzde de şehrin 6 Eylül Kurtuluş Töreninde yapılan resmi geçitte ‘Deve Oyunu’ yerini korumaktadır.

“Tülü” kelimesi Balıkesir ağzında, Denizli, Aydın, Antalya’da yünü kırılmamış koyun anlamına geldiği gibi güçlü, güreşen deveye de “Tülü” deniyor. (Caferoğlu 208, And 1985’ten) . “Tülü Kabak” oyununu Debbağ esnafi gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla debbağ kelimesi söyleyiş kolaylığı nedeniyle zamanla değişime uğrayarak dabak-tabak en son olarak da “kabak” şeklini almıştır ve oyuna halk arasında “Tülü Kabak” denmektedir.

TÜLÜ KABAK OYUNU

Tülü Kabak oyununu daha önce Dericiler Odası düzenlerken şimdilerde Dericiler Odasının Kasaplar Odasıyla birleşmesiyle bu görevi Kasaplar Odası üstlenmiştir.

Tabakhanede 6 Eylül Kurtuluş Töreninden bir ay önce heyecanlı bir hazırlık dönemi başlar. Hemen hemen elli yıl öncesinden kalan kostümler, aksesuarlar tamir edilerek yeniden kullanılacak forma getirilir. Gösteride yer alacak olan oyuncular tabak işçileridir ve gönüllü olarak gösteriye katılırlar. 6 Eylül sabahı Tülü Kabaklar tabakhanede erkenden hazırlıklara başlarlar, baştan aşağı yüzleri dahil olmak üzere tabakhanedeki kazanların altındaki isler, kurumlarla simsiyah boyanırlar. Altlarına giydikleri boyu dize yakın beyaz don ya da paçalarını dizlerine kadar kıvırdıkları pantolonları da tenlerine sürdükleri kurumlarla siyahlatılmıştır, üst kısımlarına sardıkları tüylü deri de koyu renktir, kafalarında yine siyah, tüylü bir başlık vardır. Yine deri parçasından yapılmış, tuhaf, tuhaf olduğu kadar da kendilerine korkunç bir görüntü veren bıyıkları vardır. Elllerinde uzun sopalar ya da uzun saplı süpürgeler bulunur.

Tülü Kabaklar sekiz on kişilik bir grupturlar. İçlerinden biri “kadı” olur. Kadı atlıdır, diğerleri ise yayadır. Kadıyı sürekli izleyen bir seyis vardır. Seyisin elinde kadıyı yellediği bir tavan süpürgesi vardır. Kadı merasim sırasında bir yandan yellendirken bir yandan da uzun çubuk ağızlığıyla sigara tütürür. Tülü Kabaklar da caddenin iki tarafını kaplayan insan kalabalığının arasından geçerek geçit törenine katılırlar. Törendeki geçişleri sırasında ansızın insanların arasına dalarak onları korkuturlar, yüzlerine kara çalarlar. İnsanlar korkmalarına rağmen onları görmek için kalabalığın en önünde yer almaya çalışırlar. Hatta özellikle yüzüne kara çalınmasını isteyen, fotoğraf çekirmek için sıra bekleyen çok kişi vardır. Törenin bu parçası insanlar için o günkü tüm törenin bütünü yerine geçer, zira eskiden halk bu törenlere gitmeyi “tülü kabaklara gitmek” olarak ifade ederdi.

KÖY SEYİRLİK OYUNLARI BAĞLAMINDA “TÜLÜ KABAK” OYUNU

And’ın “Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri” kitabında “dramatik köylü oyunlarının kümelenmesi ve başlıca kümeler “bölümünde ‘5. hayvan benzetmeleri’ başlığı altında Tülü Kabak oyununa rastlamaktayız. Burada “tülü” kelimesinin anlamına değinilerek oyun kısaca anlatılmıştır.

Köylü tiyatrosu kırsal bölgelerde, köylerde görülen, daha çok tarih öncesine uzanan bolluk (tarım ve çobanlık), erişirme, canlandırıcılık, atalara tapınım gibi işlevsel kuttörenlere bağlı bir tiyatro geleneğidir. (And, 1985:43). Bu geleneğin günümüze kadar yaşatılmasında takvime bağlı ve döngüsel olayların önemli payı vardır. Genellikle oyuncular profesyonel değildir. Bu iş için belirli oyun yerlerine de rastlanmaz. Ancak kılık değiştirme, kişileştirme, maskeler, müzik, kimi doğmaca kimi ritüel gereği kalıplaşmış söyleşmelere rastlanır.

(And, 1985:43). “Tülü Kabak” oyununda da oyuncuların hayvanın derisine bürünerek kılık değiştirmesi söz konusudur. Kalıplaşmış söyleşmeler bulunmamakla birlikte daha önceki yıllarda Arap havası olduğunu söyledikleri bir müzik eşliğinde kendilerine has bir dansları vardır. Ancak zaman içerisinde bu müzik ve danslar unutulmuştur. Günümüzde Tülü Kabak oyununu icra eden oyuncular güncel danslardan örneklerle -sözgelimi break dans ve çiftetelliden örnekler sergileyen oyuncular da vardır- danslarını çeşitlendirerek değişime ayak uydurmuşlardır.

Arap olma, yüzünü karaya boyama da başlı başına bir konudur. Anadolu seyirlik oyunlarının çoğunda Arap en önemli kişilerden biridir. (And, 1985:66) Köy seyirlik oyunlarında makyaj sorununun yine ilkel fakat pratik yöntemlerle çözüldüğü, sakal ve bıyıkların koyun postundan yapılırken, odun isi, tencere karası gibi ilkel maddelerden sözgelimi Arap makyajı çıkarabiliyor. (Tuncay, 1984:135-136). Tülü kabak oyununu icra eden kişiler tabakhane de çalışan işçilerdir. Tabakhanelerde sürekli kazanlar kaynamaktadır ve kazanların altı islidir. Tülü Kabaklar bu isi kullanarak yüzleri dahil olmak üzere vücutlarının açıkta kalan her yerini siyaha boyayarak makyaj sorununu çok basit bir şekilde çözerler ve en yakınlarının bile onları tanıyamayacağı bir hale gelirler.

Balıkesir köy seyirlik oyunları bağlamında incelediğimiz Tülü Kabak oyununda

Arap karakteri olmamakla birlikte oyuncuların siyaha boyanarak form değiştirmeleri söz konusudur. Balıkesir merkezinde Tülü Kabak olarak bilinen oyunun, Balıkesir’in köylerinde “arap, kaya” olarak bilinmesi ise ilgi çekicidir. Köylerde köy hayrının yapıldığı gece, önemli birinin düğünü veya gençlerin askere gitmesi gibi önemli olaylarda büyük bir meydan ateşi yakılır; köy halkı ateşin etrafında toplanır. Yüzleri siyaha boyanmış, tüylü kısmı dışa gelecek şekilde deri kıyafetler giymiş insanlar ellerinde sopalarla birtakım gösteriler yaparlar. Aynı gösterinin içinde deve oyununu da görmekteyiz. Dursunbey ilçesinin Aşağı Musalar Köyü’nde ve Dursunbey’in diğer köylerinde 1970’li yıllara kadar bu gösterinin yapıldığını tespit etmiş bulunuyoruz.

“TÜLÜ KABAK” OYUNUNA DAİR RİVAYETLER

Şehrin 6 Eylül’de yapılan Kurtuluş Törenindeki resmi geçitte yer alan “Tülü Kabaklar” halk arasındaki söylenceye göre kurtuluş savaşı sırasında Yunanlıları korkutarak vatanın kurtuluşunda önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle de diğer bayramlarda görülmeyip sadece Balıkesir’in kurtuluşu olan 6 Eylül’de karşımıza çıkarlar. Ancak bu oyunun farklı isimlerle Balıkesir’in köylerinde de görülmesi oyunun kökeninin çok daha eskilere dayandığını göstermektedir.

Balıkesir’de Kurtuluş Savaşındaki Yunan işgali esnasında, tabakhaneler Okçu Camii’nin bulunduğu “Deve Yoncası” denilen yerdedir. Rivayete göre Yunan karargahları da oradadır. Yunan askerlerinin ise bulanmış tabakhane işçilerinden korktuklarını fark eden Alman istihbaratı bu durumdan yararlanmak ister. Gizli toplantı yapacakları yerlerin etrafında Tülü Kabakların dolaşmasını sağlayarak Yunan askerlerini toplantı yerinden uzak tutarlar. Yunan askerlerinin bu garip, garip olduğu kadar da korkunç yaratıklardan korkması üzerine dönemin garnizon komutanı her evin önüne fener asma zorunluluğu getirir. Halk arasında bu hikayeden yola çıkılarak Tülü Kabakların Balıkesir’in kurtuluşunda önemli bir yeri olduğu söylenir ve 6 Eylül Kurtuluş Şenliklerinde yapılan geçit töreninde Tülü Kabaklar da yer alır. Başka bir kaynak kişimize göre ise

Yunanlıların Tülü Kabaklardan korkması söz konusu değil, çünkü Yunanlılar çok güçlü ve silahları var. 1908’de ittihatçılar ihtilal yaparlar, Meşrutiyeti ilan ederler. Tüm memlekette Meşrutiyet kutlanır. Balıkesir’de de kutlamalar yapılacaktır. Esnaf örgütleri bu kutlamada geçit töreni yaparak, ürünlerini sergileyecektir. Debbağlar da şehrin önemli esnaflarındandır ve debbağlar loncası kutlamalarda ne yapacaklarını düşünmektedir. Bu sırada loncanın başkanının oğlu İstanbul’da okumaktadır. Babasının mesleği olan dericilikle, ders kitaplarında gördüğü ilk insanların kıyafetlerini bağdaştırır. Babasına ilk insanlar gibi giyinilerek törene katılmanın mesleklerini temsil anlamında uygun olacağı fikrini verir. Böylece debbağlar derilere bürünerek, geçit törenine katılırlar. Bu görüşe göre Tülü Kabak oyununun çıkış noktası budur. Her iki görüşün de doğruluğunu ispatlayacak belgeler elimizde bulunmamakla birlikte Balıkesir Kaynak dergisinde ulaştığımız bir makale araştırmamıza bir nebze olsun ışık tutmaktadır.

Kaynak dergisinde Hikmet Turhan DAĞLIOĞLU’nun 1936 yılında kaleme aldığı “Balıkesir’in Tarihi Hikayesi: Tülükabak” ta Tülü Kabakların da yer aldığı bir düğün anlatılmıştır. Tabaklar şeyhi koca Hasan Ağa’nın kızı Yemencilerin yiğit başısı Hasbi Çavuşla evlenecektir. Bu düğün için haftalarca hazırlık yapılmıştır. O zamanlar kasabada dört yüze yakın tabak dükkanı vardır ve Balıkesir debbağcılığı memlekette çok ünlüdür. Türk ordularının deri ihtiyaçlarının önemli bir kısmı Balıkesir ve Dursunbey’deki dabakhanelerden temin edilmektedir.³ Bu nedenle debbağlar kasabanın en zengin esnaflarındandır, memleket işlerinde de söz sahibidir.

Balıkesir’in ilerigelenlerinden birinin düğünü olduğu için, gelini damadın evine götürecek olan gelin alayı da oldukça renklidir: “İftelle zeybekleri yaman oyun oynuyorlar, çalgıcıların arkasında Tüllü Kabaklar akla gelmez maskaralıklar yapıyorlardı. Tülü Kabaklar sırtlarına ve başlarına koyun postundan deriler geçirmişler, yüzlerini boyayarak maskara kılığına girmişler, bellerine de palalarını, yatağanlarını asmışlardı. Ayakları, göğüs ve bağrıları çıplak bu maskaraların kimi at üstünde bulunuyor, kimisi yayan, kimisi zıplayarak yürüyor alayı birbirine katıyorlardı. Bu alay, tabaklar mahallesinden yola çıkarak şehri baştan başa dolaştıktan sonra Paşa Camiinin önüne gelerek durur. Tülü Kabaklar burada da türlü maskaralıklar yapar, oyunlar oynarlar.”⁴

Yazar, Tülü Kabakların çok yakın zamanlara kadar Balıkesir’de düğünlerde görülmekte olduğunu; esnaflar arasındaki yakınlık ve bağlılığı, aynı zamanda geçmişte yapılmış düğünlerden birini anlatmak maksadıyla bu yazıyı kaleme aldığını belirtmiştir. Düğünün tarihi bize tülü kabakların Balıkesir’de ne kadar eski bir gelenek olduğuna dair bilgi vermektedir: “895 yılı eylül ayının güzel bir Perşembe günüydü.” diye başlar yazar düğünü anlatmaya. Yazıda geçen 895 yılının hicri takvime göre bir tarih olduğunu düşünürsek, miladi takvime göre karşılığının 1490 olduğunu görürüz. Araştırmalarımız doğrultusunda bu tarihin olamayacağını düşündüğümüz için yazarın tarihi “1895” yerine “895” şeklinde kullanmış olabileceğini düşünüyoruz. Osmanlıcada tarihler yazılırken binli yıllarda ‘bir’in atılarak kalan tarihin söylenmesi gibi bir kullanım vardır. 1928’de harf inkılabının yapılarak Latin harflerine geçildiği düşünülürse uzun yıllardır

³ Dursunbey ilçesinde küçük sanayi sitesinin olduğu yerde bulunan “Tabakhane Camii” , ilçede tabakçılığın gelişmiş olmasının bir kanıtı olarak yazarın verdiği bilgilerin doğruluğunu göstermektedir.

⁴ A.g.e. s. 129-130.

süregelen bir alışkanlığın yazının yayınlandığı 1936 yılında da devam ediyor olması olasıdır. Yazarın “Kaynak” dergisinde yayınlanan diğer yazılarını incelediğimizde bu tezimizin doğruluğunu görmekteyiz. H. Turhan DAĞLIOĞLU’nun Kaynak dergisinde 1935 yılında yayınlanan “Balıkesir ve Dursunbey’de Bıçakçılık” adlı yazısının sonunda “935 Mayıs 10 Ankara” notu düşülmüştür. Ayrıca Kaynak dergisinin diğer sayılarını incelediğimizde bazı sayılarda derginin basım tarihinin ‘bir’ rakamı atılarak yazıldığını görürüz. Üstelik bu kullanım oldukça fazladır: sayı 53:19 Haziran 937, sayı 54: 19 Temmuz 937, sayı 58: 19 İkinci teşrin (Kasım) 937, sayı 59: 19 Birinci kanun (Aralık) 937

SONUÇ:

Halk arasında Tülü Kabak oyununun çıkış noktası olarak anlatılan ilk rivayette Kurtuluş Savaşı sırasında düşmanın debbağ işçilerinden korkması üzerine Kuva-yi Milliyeciler tarafından Tülü Kabak oyunu kullanılarak düşman mağlup edilmiştir. İkinci rivayette ise meşrutiyetin ilanı ile yapılacak şenlikte tüm esnaf loncaları ürettikleri ürünlerle geçit törenine katılacaktır. Debbağlar da işledikleri derilere bürünerek geçit törenine katılmaya karar verirler. Ancak Kaynak dergisinden ulaştığımız makale bu oyunun kökeninin çok daha eskilere dayandığını göstermektedir. 1895 yılında yapılan bir düğünde Tülü Kabakların bulunması ve yazarın “Düğünlerde tülü kabaklar pek yakın zamanlara kadar Balıkesir’de görülmekte idi. Ve bu kökleri pek derinde olan bir halk eğlencesiydi.”⁵ sözlerinden ve bizim tespitlerimizden hareketle bu oyunun düşmanı korkutmak adına birden ortaya çıktığını ya da kitaplarda görülen ilk insanın resimleriyle dericilik mesleğini bağdaştıran bir gencin hayal gücüyle üretildiğini söylemenin yanlış olacağını düşünüyoruz. Bu, kökeni çok daha derinlere giden, toplumdaki aktarılarak değişik biçimlere bürünmüş bir oyundur.

Biz bu çalışmayla Tülü Kabak oyununun kökeninin halk arasında söylenegelen rivayetlerden çok daha eskilere dayandığını ispatlayarak hakkında çok az yazılı belge bulabildiğimiz “Tülü Kabak” oyunuyla ilgili araştırmacılara kaynak olabilecek bir belge ortaya koymaya çalıştık. Tabii ki bu oyun, kökeninin tarihsel gelişimi, oyunun içerdiği öğelerin psikolojik analizi ya da felsefi yorumlanması gibi pek çok araştırmaya açık durumdadır.

⁵ A.g.e. s. 130

KAYNAKÇA

- AND, Metin (1969), Geleneksel Türk Tiyatrosu , Ankara: Bigi Yayınevi.
- AND, Metin (1985), Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri, İstanbul:İnkılap Kitabevi.
- CAFEROĞLU, A. Balıkesir Vilayeti Ağzı, s.208
- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan (1936), “Balıkesir’in Tarihi Hikayesi: Tülükabak” , Kaynak Dergisi, S.40, s.128-130.
- DURAK, Mustafa (2006), “Estetiğin Kökleri Üzerine Düşünceler”, Hürriyet Gösteri Dergisi; S: 277, s. 66-71.
- DUYMAZ, Ali (2003), “ Balıkesir Halk Kültürü”, Bitek Kent Balıkesir, s. 215-247.
- TEKİN, Zeki (1992), “Tanzimat dönemine Kadar Osmanlı İstanbul’unda Dericilik”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- TUNCAY, Murat (1984), “Köy Seyirlik Oyunlarına Tiyatrobilimsel Bir Yaklaşım”, Halk Kültürü, I. Kitap, s.129-136.
- ÖZDEMİR, Zekeriya (1993), Bigadiç, Ankara: Karşı Matbaası.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- Ali KULİZ, Evli, Lise , Balıkesir Kasaplar Odası Genel Sekreteri, Balıkesir.
- A. Hikmet VARLIK, Fotoğraf Sanatçısı, Balıkesir.
- Aydın AYHAN, 1947, Evli, Üniversite, Emekli Almanca Okutmanı, Balıkesir.
- Can AKIN, 1963, Bekar, Üniversite, Fotoğraf Sanatçısı.
- Mustafa ÇALTI, 1956, Evli, Üniversite, İl Kültür ve Turizm Müdürü, Balıkesir.
- Mustafa DURAK, Evli, Üniversite, Emekli Öğretim Üyesi, Balıkesir.
- Kadir SEVİNÇ, 1958, Evli, Üniversite, Dericilik, Balıkesir.